

Pozůstatky velkomoravského kostela ve Znojmě – Hradišti sv. Hypolita

Děkujeme všem sponzorům, kteří prostřednictvím Nadačního fondu sv. Hypolita umožňují archeologický výzkum ve Znojmě – Hradišti a bez jejichž přispění by tento článek nikdy nevznikl.

Na Hradišti sv. Hypolita u Znojma se pravděpodobně nacházela jedna z prvních křesťanských církevních staveb na Moravě, Slovensku i v Čechách. Jednalo se o kostelík, založený pravděpodobně ještě několik desítek let před tím, než kolem roku 863 na Velkou Moravu přišli věrozvěsti Konstantin a Metoděj. Tento více než tisíc let starý svatostánek stával na vrcholku zdejší skalní ostrožny, v centrální části velkomoravské pevnosti. Zbytky základů byly objeveny v roce 1996 brněnským archeologem Bohuslavem Klímou mladším. Ten na Hradišti spolu se svým týmem studentů Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity působí i v současné době.

V roce 1999 byl objev kostela oficiálně představen odborné veřejnosti na mezinárodní konferenci „Velká Morava mezi východem a západem“ v Uherském Hradišti. Pro torzovitost nalezených pozůstatků však nebyla existence velkomoravského kostela na Hradišti bezvýhradně uznána všemi odborníky a tento stav trvá dodnes.

Pozůstatky hradištského velkomoravského kostela byly péčí Nadačního fondu sv. Hypolita a studentů Pedagogické fakulty MU upraveny do podoby malého památníku a jsou tak přístupné široké veřejnosti. Místo se nachází v centru znojemské části Hradiště těsně za vstupní branou do areálu bývalého statku. Je opatřeno informační tabulí s vysvětlujícím textem, jehož rozšířenou verzi najdete spolu s ilustracemi na následujících stránkách tohoto dokumentu.

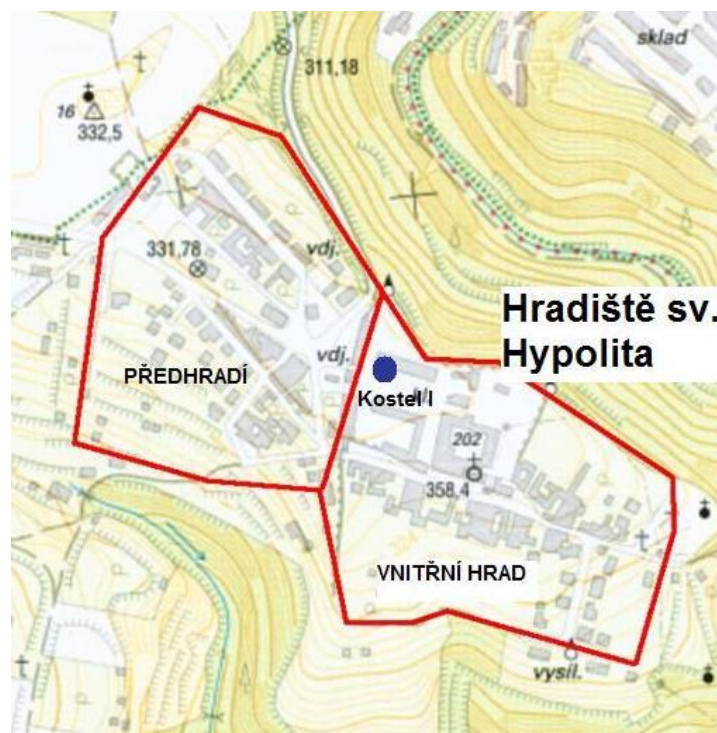
Obr. 1. Pozůstatky velkomoravského kostelíku ve Znojmě – Hradišti, zvýrazněné řadami plochých kamenů, které kopírují obrysy objevených základů. Dnešní stav. Foto L. Bílek.

Už od počátku 50. let, kdy na Hradišti sv. Hypolita zahájil systematický výzkum František Kalousek, byl jedním z jeho hlavních cílů nalézt pozůstatky velkomoravské kamenné církevní architektury. Právě v této době totiž vědci učinili podobné objevy ve Starém Městě u Uherského Hradiště a v Mikulčicích. Na těchto dvou lokalitách odkryli od

roku 1949 postupně základy hned několika kostelů a rotund. Profesor Kalousek měl přitom všechny důvody domnívat se, že podobný objev se mu podaří učinit i na Hradišti, neboť to se jevílo být mocenským centrem srovnatelným s oběma výše zmíněnými pomoravskými lokalitami. Řízením osudu však Františku Kalouskovi přes veškerou píli nebylo dopřáno, aby své výzkumy na Hradišti korunoval nálezem takového druhu. Po roce 1957 tak zmiňovaný badatel odchází na lokalitu Pohansko u Břeclavi, kde se jeho snaha brzy setkává s úspěchem a v roce 1961 tak může oznámit nález velkomoravského kostela právě na Pohansku.

Spolu s Kalouskem opustil ovšem znojenské hradiště na více než pětadvacet let také veškerý zájem archeologů. Až v roce 1986 je na lokalitě znovu zahájen soustavný výzkum, tentokrát pod vedením Bohuslava Klímy ml., s jehož osobou je výzkum spojen až do dnešní doby stejně nerozlučně jako s katedrou historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Přestože výzkumníci museli v nové etapě bádání věnovat pozornost zejména záchranným výzkumům na nejohroženějších částech celé obce, zbyl jim čas i na drobné zjišťovací sondy v centrální části pevnosti. Jeden z těchto menších zjišťovacích výzkumů byl v roce 1996 otevřen při západním okraji vnitřního hradu, v blízkosti pravděpodobné původní vstupní brány. A právě zde byly odkryty pozůstatky zdiva velmi starobylého charakteru, o nichž bylo možné prohlásit, že jsou pozůstatkem křesťanského chrámu z období Velké Moravy.

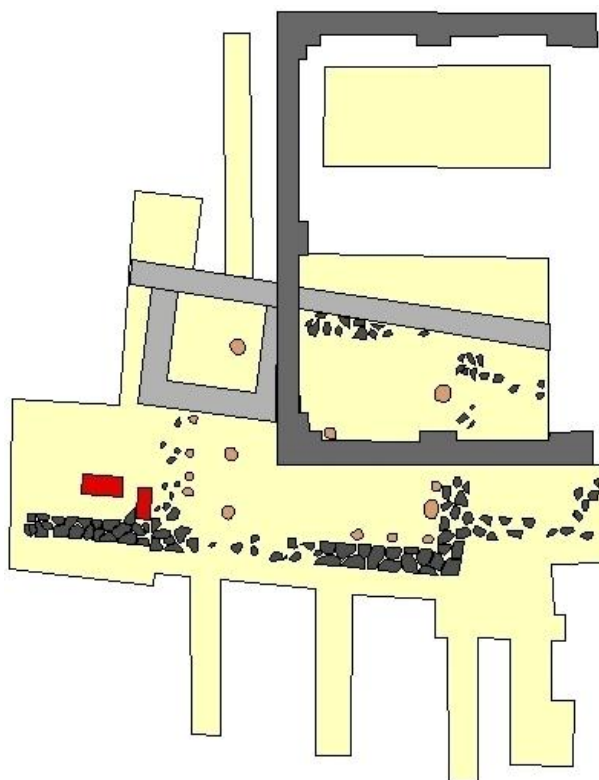

Obr. 2. Členění Hradiště sv. Hypolita a umístění objeveného velkomoravského kostelíku (tzv. „Kostel I“).

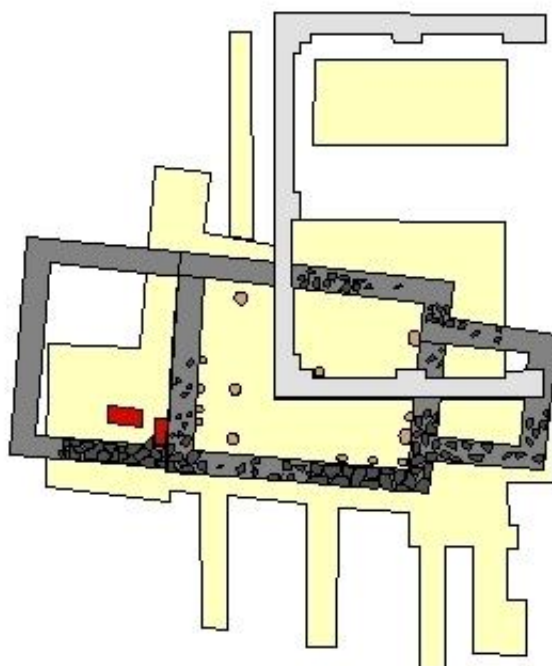
Práce archeologů byla v tomto prostoru nesmírně obtížná. Nachází se na samotném vrcholku zdejší skalní ostrožny. Vrstva půdy, která jako jediná mohla zbytky kostela ochránit před zubem času, je zde velmi tenká. Na některých místech dokonce vystupuje na povrch rostlá skála. Pozůstatků zdiva se tak zachovalo jen nemnoho, a odkryt a rozpoznat je se dařilo jen s největší pečlivostí.

Základy kostela byly navíc v minulosti několikrát porušeny. Nejdříve se tak stalo někdy ve středověku pravděpodobně obděláváním vinice, která zde byla vysazena. Pozůstatkem tohoto obdělávání – tzv. vláčení – jsou nejspíše mělké žlábkové vryhy ve skalním podloží, které byly při výzkumu objeveny. V průběhu staletí pak byly základy narušeny ještě několikrát stavbou budov – naposledy v polovině 19. století, kdy byla zbudována stodola, která zde stojí dodnes. Z nákresu je patrné, že jedním svým rohem úplně překrývá část kostela. Zbytky základů kostelíku mimo stodolu zase velmi trpěly tím, že na nich byly během posledních desetiletí často odstavovány těžké zemědělské stroje. Je s podivem, že se pozůstatky vůbec dochovaly.

Díky pečlivé práci se nicméně pod vrstvou zeminy podařilo na matečné skále rozpoznat stopy malty, která na mnoha místech ještě na původním místě držela větší i menší kamenné desky a bloky. Výzkumníkům se také v dalších výzkumných sezónách podařilo jasně rozpoznat několik nároží odkrývané budovy. Celá odkrytá plocha i s rozpoznávanými základy je zobrazena na obr. 3.

Obr. 3. Schéma nálezové situace při odkrytí velkomoravského kostela na Hradišti sv. Hypolita (tzv. Kostel I). Okrově je vyznačena prozkoumaná plocha, červeně dva nalezené hroby, hnědě kúlové jámy, světle šedě základy dnes již nestojících budov z raného novověku, středně šedě dodnes stojící stodola a konečně tmavě šedě kameny, tvořící základy vlastního kostela. Autor J. Kováčik.

Legend

	stodola
	hroby
	kameny
	kůlová jamka
	hranice výzkumu

Obr. 4. Pokus o rekonstrukci úplné podoby základů velkomoravského kostela na Hradišti sv. Hypolita. Autor J. Kováčik.

Přestože se nezachovaly ani zdaleka všechny části základů popisovaného kostelíku, bylo možné pomocí různého promítání zachovalých zdí na jejich nedochované protějšky rekonstruovat, jak nejspíše vypadal půdorys celé stavby (obr. 4). Kostelík tvořila obdélníková loď o vnitřních rozměrech 7,75 x 5,90 metrů, na níž navazoval (opět obdélný) presbytář s vnitřní velikostí 3,90 x 3,40 metru. Za zmínku stojí, že délka presbytáře, tj. rozměr ve směru delší osy kostela (V-Z), odpovídá desetinásobku karolínské stopy (34 cm). Šířka odkrytých základů zdí se pohybovala od šedesáti do osmdesáti centimetrů. Chrám byl, podobně jako většina velkomoravských kostelů, orientován svou delší osou ve směru od východu na západ.

Srovnáním těchto nalezených základů s pozůstatky jiných objevených kostelů ze sledovaného období (např. ze zmiňovaných Mikulčic nebo Starého Města) bylo zjištěno, že se jim v mnoha rysech podobají. Asi nejvíce připomínají svatostánek v Modré u Velehradu (jeho rekonstrukce viz obr. 5) nebo tzv. osmý mikulčický kostel. Také téměř přesně odpovídají tomu, jak původně vypadal dodnes stojící velkomoravský kostelík sv. Markéty ve slovenských Kopčanech (obr. 6).

Obr. 5. Replika velkomoravského kostela v Modré u Velehradu.

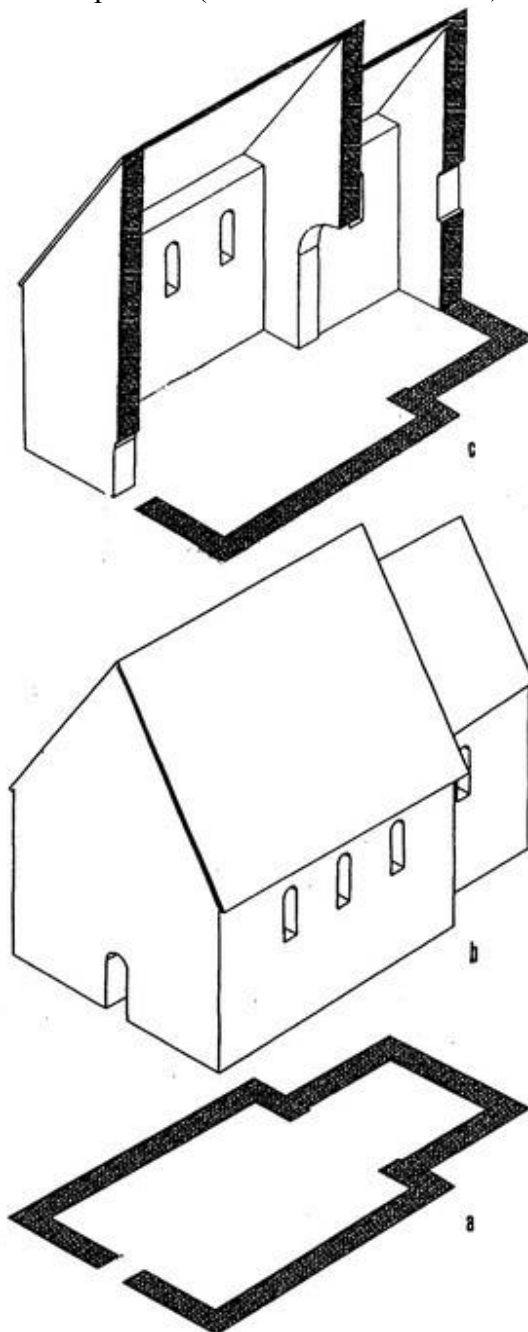
Díky poznatkům, které přinesl archeologický výzkum, a také díky analogiím s výše popisovanými velkomoravskými stavbami, je možné udělat si alespoň přibližnou představu o tom, jak svatostánek na Hradišti vypadal. Jak už bylo zmíněno, jednalo se o spíše menší obdélníkovou stavbu. Tvořila ji vlastní loď kostela s připojeným kněžištěm (presbyteriem – prostorem pro bohoslužbu), později byla přistavěna ještě předsíň (tzv. nartex).

Celá budova měla nejspíše šikmou trámovou střechu, strop nad kněžištěm mohl snad být ukončen valenou klenbou (jako je tomu na kostelíku sv. Markéty v Kopčanech). V podlaze lodi kostela se podařilo najít také několik jamek v pravidelných rozstupech. Byly do nich nejspíše zasazeny kůly, které mohly nést úzký ochoz nad vchodem do lodi kostela.

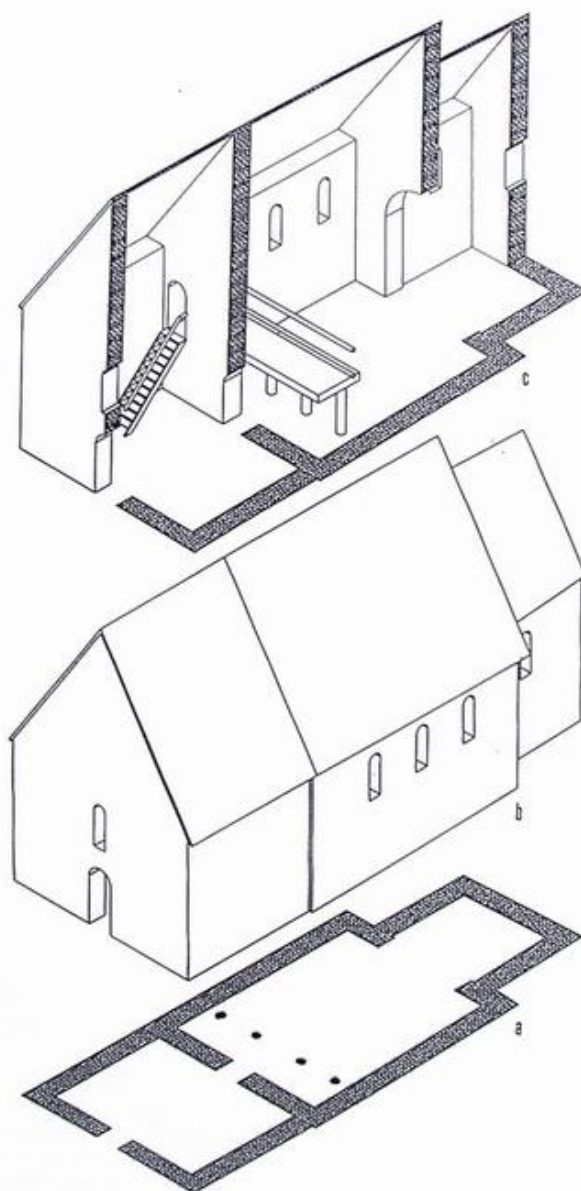

Obr. 6. Počítačová rekonstrukce původní podoby kostelíku sv. Markéty v Kopčanech na Slovensku. (Autor: Pavel Zoch; zdroj: www.archeologica.cz)

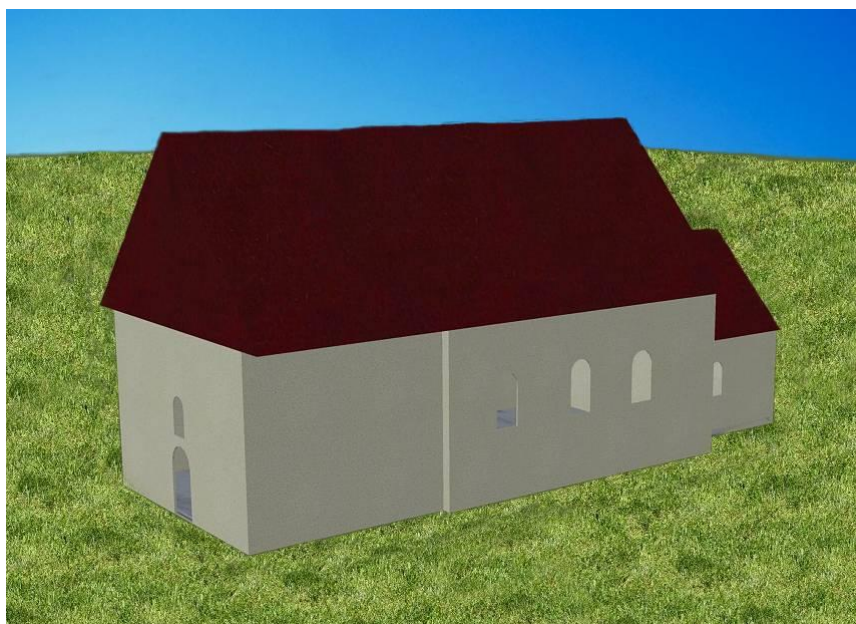
Je zřejmé, že stavba kostela proběhla ve dvou fázích. Základy zdi, která tvořila předsíň, totiž nenavazují přímo na zdivo vlastní lodi kostela, byly k němu tedy přistavěny až dodatečně. Nejprve byl postaven samotný kostelík (fáze I – viz obr. 7), a teprve s určitým časovým odstupem byla přistavěna i předsíň (fáze II – viz obr. 8 a 9).

Obr. 7. Rekonstrukce podoby velkomoravského kostela na Hradišti v jeho první (starší) stavební fázi. (Autoři: Ing. M. Říčný a ing. V. Čuhel.)

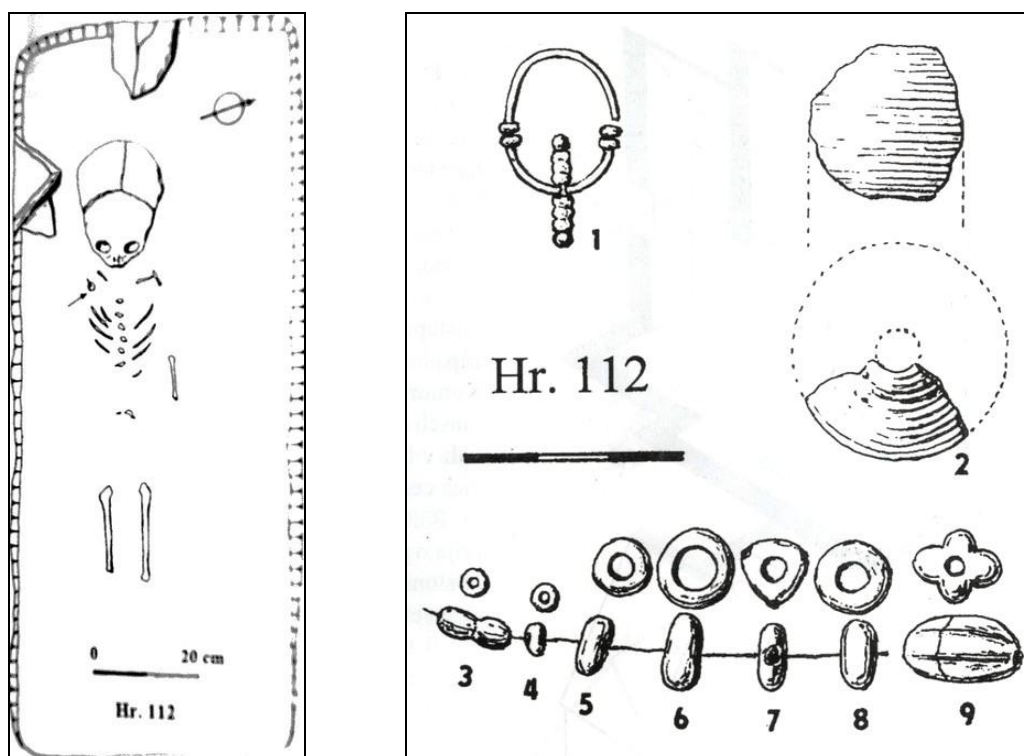
Obr. 8. Možná podoba velkomoravského kostela na Hradišti v jeho druhé (mladší) stavební fázi, tj. po přístavění předsíně – tzv. nartexu. (Autoři: Ing. M. Říčný a ing. V. Čuhel.)

Obr. 9. Počítačová rekonstrukce stavební fáze II kostelíku na Hradišti, tj. po přístavění nartexu. Autor J. Kováčik.

Datování kostela na Hradišti určují dva hroby dětí (číslo 112 a 150), které byly během výzkumu odkryty v západní části chrámu (v prostoru předsíně – nartexu). Byly skromněji vybaveny milodary – nádobou, vajíčkem a několika šperky (náušnice a skleněné korálky).

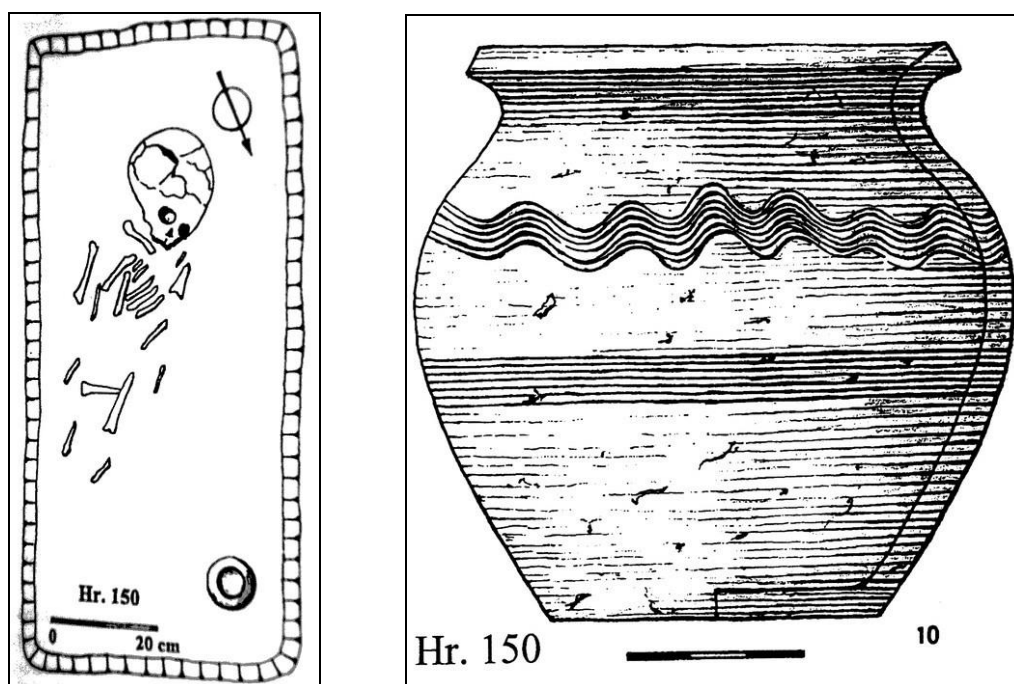
V prvním z hrobů (č. 112) byla nalezena jedna bronzová náušnice tzv. podunajského typu (vzhledem k tomu, že hrob byl porušen mladší mělkou rýhou, nepodařilo se objevit párový kus této náušnice). Popisovaný šperk je možné časově zařadit do období kolem roku 900. Dále byl v hrobě objeven náhrdelník, složený ze šesti skleněných korálků, a jeden větší podélně členěný skleněný korál (obr. 10). Datování těchto artefaktů nelze přesně určit – spodní časová hranice jejich výskytu je nejistá, za horní časovou mez bývá pokládána polovina 10. století. Popisovaný dětský hrob (č. 112) vykazoval západovýchodní orientaci, téměř totožnou se zdí kostela. Byl od ní vzdálen asi 90 cm.

Obr. 10. Kresba dětského hrobu č. 112 a nálezového inventáře – bronzová náušnice, zlomek přeslenu, náhrdelník z drobných skleněných korálek a velký podélně členěný skleněný korál. Autor B. Klíma.

Druhý z hrobů – číslo 150 – byl vybaven pouze menší nádobkou, uloženou v nohách dítěte (obr. 11). V keramickém těstě, z něhož byla vyrobena, je zastoupena mimo jiné také jemná slída, chybí však tuha. Ta se do hrnčířského materiálu na Hradišti přidávala nejpozději od poslední třetiny 9. století. Nádobka je tedy ještě o něco starší. Hrob č. 150 přísně respektoval severojižní zeď kostela (těsně k ní přiléhal svojí delší stranou), oddělující nartex od vnitřní lodě.

Z uvedených faktů vyplývá, že minimálně hrob č. 150, který těsně přiléhal ke zdi kostela a který je prokazatelně velkomoravského stáří, musel být do země uložen až po té, co stála tato zeď. Celá stavba, jejíž je zeď součástí, tedy musí být alespoň tak stará, jako je hrob – tedy opět nejpozději z přelomu 9. a 10. století. Obdélníkový tvar lodě kostela pak hovoří pro ještě starší datování stavby kostela – spíše k počátku 9. století.

Obr. 11. Kresba hrobu dítěte č. 150 a v něm nalezené nádoby. Autor B. Klíma.

Proti datování kostela do velkomoravského období však hovoří absence většího množství hrobů, které by ležely v dostatečné blízkosti kostela a tvořily by tak kostelní hřbitov. Kostelní pohřebiště se přitom nacházejí kolem většiny církevních staveb z devátého století. Skutečnost, že kolem hradišského kostela se nachází pouhé dva hroby, lze ovšem s velkou pravděpodobností vysvětlit. Za tímto faktem stojí nejspíše nedostatečně mocný půdní pokrov – dosahuje max. 40 cm, což na hloubení hrobů jednoduše nestačí. Je třeba také připomenout, že stále není (a bohužel také nejspíše ještě dlouhou dobu nebude) prozkoumána veškerá plocha v okolí kostela, kde se přece jen ještě několik hrobů ukrývat může. A konečně, některé analogie nám dovolují tvrdit, že kostelní hřbitovy z dané doby nemusely být nutně zvlášť rozsáhlé – např. hřbitov u desátého kostela v Mikulčicích tvořilo pouhých osm hrobů (někdy se udává číslo šest), pohřebiště přiléhající ke chrámu na bratislavském Děvíně sestávalo ze sedmi hrobů a v okolí už zmiňovaného kostela sv. Markéty v Kopčanech byly doposud nalezeny pouhé tři hroby velkomoravského stáří (dlužno podotknout, že několik dalších hrobů z bezprostřední blízkosti tohoto kostela nebylo možné datovat s ohledem na absenci nálezového inventáře). A konečně - v blízkosti pátého mikulčického kostela nebylo pohřebiště prokázáno vůbec.

Obr. 12. Archeologická komise, která se na Hradišti sešla v roce 2007, se mimo jiné opět zabývala zhodnocením stáří zdejšího (údajného) velkomoravského kostelíku (tzv. Kostel I), jehož pozůstatky byly pro tuto příležitost znovu odkryty. Názor komise však zůstal nejednotný. Na fotografii vedoucí výzkumu B. Klíma ml. (uprostřed) podává komisi názorné vysvětlení svých závěrů.

Existují indicie, díky kterým je možné s velkou dávkou pravděpodobnosti určit také původní zasvěcení objevené církevní stavby. Raně středověké kostely byly totiž zakládány podle přesně stanoveného postupu. Ten určoval, že chrám má svou delší osou směřovat na místo, kde vychází slunce v den svátku toho svatého, jemuž má být kostel zasvěcen. Podle zjištění historika L. E. Havlíka míří delší osa hradištského kostelíku tam, kde slunce vychází 7. prosince. Po odečtení pětidenního rozdílu, který vznikl v 16. století přechodem na současný (gregoriánský) kalendář, získáme datum 2. prosince, což je svátek sv. Hypolita. Právě tomuto patronu je zasvěcen dodnes stojící chrám hradištského proboštví. Místní tradice napovídá, že původně stával kostel s tímto zasvěcením jinde na Hradišti. Je proto možné, že právě stavba, jejíž základy byly odkryty, může být oním původním chrámem sv. Hypolita.

Zasvěcení objeveného kostela svatému Hypolitovi hovoří pro původ jeho zakladatelů nejspíše z kláštera ve městě St. Pölten (v překladu Svatý Hypolit) v dnešním Rakousku. Klášter i celé pasovské biskupství vyvíjely v 9. století intenzivní misijní činnost. Ta bezpochyby zasáhla i dnešní Znojemsko, které leželo na odbočce prastaré obchodní stezky, vedoucí Podunajím.

Doba zániku hradištského kostela je nejasná. Někdy kolem roku 950 bylo Hradiště vyvráceno Maďary. Tehdy byl zdejší svatostánek pravděpodobně buď zcela zničen, nebo přinejmenším vážně poškozen. Když pak po nějaké době začalo Hradiště znovu vzkvétat, kostel už nejspíše obnoven nebyl. Místo něj byl vybudován chrám jiný – v místech, kde ho můžeme vidět dodnes. Na tento „nový“ chrám bylo také asi přeneseno zasvěcení sv.

Hypolitovi. Tento „nový“ kostel ale tak docela „nový“ nebyl – vznikl totiž na místě, kde už před tím stála velkomoravská rotunda. Ta byla snad jen o málo mladší než kostelík popisovaný v tomto článku.

Autor článku: Bc. Libor Bílek, 2009.

Článek byl napsán pro internetové stránky archeologického výzkumu ve Znojmě – Hradišti <http://www.znojmo-hradiste.wz.cz>. Výzkumy provádí katedra historie Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně ve spolupráci s Nadačním fondem sv. Hypolita.

Literatura:

HAVLÍK, Lubomír, E.: Toto sole oriente. K identifikaci patrocinií zaniklých raněstředověkých kostelů. In: *Slavia Antiqua XXXIX*, Warszawa, 1998, s. 20 – 66.

(Práce vyšla také In: *Moravský historický sborník – Ročenka Moravského národního kongresu 1996/98*, Brno, 1998, s. 7 – 50.

KLÍMA, Bohuslav: Archeologický výzkum MU na velkomoravském výšinném hradišti sv. Hypolita ve Znojmě. In: *Velká Morava mezi východem a západem*, Brno, 2001, s. 229 – 240.

KLÍMA, Bohuslav: Objev prvního velkomoravského kostela na hradišti sv. Hypolita ve Znojmě. In: *Sborník prací Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně, řada společenských věd č. 18*, Brno, 2001, s. 3 – 24.

SVOBODOVÁ, Monika: *K otázce velkomoravské církevní architektury (na území Moravy a Slovenska)* (Diplomová práce), Brno, Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity, 2003, 83 s.

Internetové zdroje:

<http://www.archeologica.cz> (stránka je t.č. nedostupná)

Sponzoři:

Sponzory Nadačního fondu sv. Hypolita se v letech 2008 – 2009 stali níže uvedené organizace, firmy i jednotlivci. Nadační fond jim tímto všem děkuje za projevenou přízeň.

Pedagogická fakulta Masarykovy univerzity v Brně

Město Znojmo

Krajský úřad Jihomoravského kraje

Lesy České republiky

Královský řád moravských rytířů sv. Rostislava a Kolumbána

EIKA, a. s.

Stavební firma p. Emila Seveldy, Znojmo

p. Lubor Žalman

studenti a absolventi PedF MU

